

PUM-missie: Irrigatieadvies t.b.v. appelteler Majid Alaoui in Zaida, Marokko. 9 – 21 november 2015

Ik was door PUM gevraagd om de ondernemer, Majid Alaoui, met belangstelling voor de appelteelt in de omgeving van Zaida, 170 km ten Zuiden van Meknès in Marokko (zie kaart op blz. 26) te adviseren hoe zijn beschikbare velden maximaal te kunnen beplanten met geïrrigeerd fruit vanwege voorkomende zoute bodem- en waterkwaliteit.

Hij heeft 150 ha tot zijn beschikking waarvan hij al 40 ha heeft beplant met – nu driejarige – geïrrigeerde appelbomen. Zijn doel is om zo veel mogelijk appelbomen te planten omdat het gebied, de Midden Atlas op 1500 m hoogte, daarvoor erg geschikt is. In Marokko staat al wel voor 3.000 ha aan appelbomen! Majid Alaoui voert het management op afstand met ongekwalificeerd veldpersoneel ter plekke. Daarnaast heeft hij nog andere ondernemersbelangen.

PUM heeft mijn reis over Parijs geboekt, en omdat het toestel erg vroeg in de ochtend vertrekt, verblijf ik de nacht ervoor in het CitizenM-hotel op Schiphol.

Zondagavond 8 november. Dat CitizenM-hotel is speciaal voor kortverblijvende gasten opgezet én modern design. Inchecken met behulp van een computerscherm, waarbij je zelf je kamerpas activeert nadat je akkoord bent gegaan € 200,- boete te zullen betalen als je in het hotel rookt. Lounge met bar is heel gezellig, alleen de ‘piped music’ staat voor mij veel te hard. De kleine kamers doen futuristisch aan: douche en toilet midden in de kamer in een afsluitbare cel, geen kast en een prutserig klein fonteintje. Geheel geluidsdicht wat een onwezenlijk gevoel geeft omdat je wel het verkeer en de vliegtuigen ziet bewegen, maar niet hoort. Verduistering, temperatuur, licht, alles wat er maar te regelen valt, is te controleren met een iPad. Ook de TV natuurlijk met veel kanalen en gratis! porno (*hoezo respect voor vrouwen?*).

Maandag 9 november. De vlucht met overstap in Parijs ging voorspoedig en in Rabat komt na de douane mijn gastheer mij tegemoet met mijn foto in zijn hand. Tot mijn verrassing rijdt hij een Mercedes S320 CD1! PUM is toch een ontwikkelingsorganisatie en deze man lijkt advies best wel te kunnen betalen. Ik zit wel comfortabel, en we hebben nog zo’n vier uur voor de boeg. Niet dat we rechtstreeks naar Zaida reizen.

Majid is eigenlijk een zakenman, dus moet hij in de eerste redelijke stad op weg naar Meknès naar de bank! Dat blijkt niet één bank te zijn; hij gaat naar drie banken en laadt zijn colbert af met bundels papieren geld voor zijn personeel, zegt hij. Dat gaat niet allemaal in een keer; hij moet soms tot wel drie maal terugkomen omdat de computer kapot is, of de manager niet aanwezig, of wat dan ook. Na enige tijd word ik toch maar in een café gestald en komt hij later terug met een vriend, waar hij nog even zaken mee moet regelen. Het is overigens prachtig weer met een strak blauwe en heldere lucht, de koffie is prima en er is overal fruit.

Het straatbeeld is een mix van modern en derdewereld taferelen. Traditioneel en hip lopen gewoon door elkaar. Opvallend is een groepje hand-in-hand vriendinnen, waarvan de een gesluierd is, de volgende in ‘gaten-jeans’ en de derde in korte rok.

¹⁾ PUM staat voor *Programma Uitzending Managers* en wordt gewoonlijk voorgesteld als ‘Netherlands Senior Experts’, een vrijwilligersorganisatie die al meer dan 30 jaar bedrijven adviseert in ontwikkelingslanden en opkomende markten die geen commerciële consultants kunnen betalen. PUM koppelt deze bedrijven aan Nederlandse professionals die hun jarenlange ervaring onbetaald willen overdragen. Dit doen zij tijdens korte missies (1-2 weken) en direct op de werkvloer.

Ik slaap op de 1e verdieping; Overdag veel, vooral lokale, toeristen

Deze muezzin verstoort mijn slaap echt niet

Je kunt je gat nauwelijks keren met al die bedden

Keuken van plaatselijk restaurant, Zaida

Een Nederlandse caravaan op weg naar Dakar één nachtje in hetzelfde hotel. Achtergrond rest van oude mineralenmijn.

We rijden eerst oostwaarts van Rabat naar Meknès over de autoroute, daarna naar het zuiden over Azrou naar eindbestemming Zaida richting Midelt. De wegen zijn prima. De weg naar het zuiden is een door-gaande tweebaansweg, de N13, die ook veel door toeristen wordt genomen. We steken tweemaal een bergketen over en zijn dan in de Midden-Atlas op 1500 m hoogte.

Pas vanaf 5 uur 's middags rijden we verder, de weg is lang en er wordt dus veel gepraat. Na de gebruikelijke uitwisselingen gaat hij na enige tijd zijn hart uitstorten. Hij blijkt een zoon van 14 te hebben bij zijn ex, en drie jongere kinderen bij zijn huidige vrouw. Hij is acht jaar met zijn huidige vrouw en wil nu ook van haar scheiden. Zijn vrouwen tonen hem geen respect, zegt hij. En, legt mij uit dat er twee verschillende soorten mannen zijn waarvoor verschillend respect moet worden betoond: zij die een baas hebben en ondernemers zoals hij. Een ondergeschikte kan zich thuis alles laten zeggen, maar een ondernemer is gewend altijd de beslissingen te nemen; die kun je niets voorschrijven, die moet je blindelings volgen. "Die moet je respect tonen. Respect, daar gaat het om." Ik zeg maar niet dat ik vermoed dat de man een behoorlijk ego-probleem heeft, maar hou daar wel voor mijzelf verder rekening mee.

Hij is ook een man van de wereld, heeft veel gereisd; was het altijd met zijn vader oneens; heeft geen enkele school of opleiding afgemaakt, en heeft het toen zelf gemaakt. De financiële crisis is nog steeds goed merkbaar, daardoor zit zijn geld vast in de opslag van allerhande roerende en onroerende goederen: landerijen, huizen en materialen en gereedschap. Hij heeft nu geen baar geld, hij heeft wel voor 6 miljoen euro aan 'stock'. Hij heeft een aantal van zijn auto's verkocht om geld te hebben, maar deze Mercedes waar we nu in rijden is onverkoopbaar, in de zin dat hij daar veel te weinig geld voor zou terugkrijgen. Wie kan zo'n auto in Marokko kopen, waar hij €120.000 voor betaald heeft?

Rond half acht komen we in Zaida aan; een dorp waar vooral ook buiten wordt geleefd. In het centrum is er een restaurant om het andere huis. Mijn hotel is even buiten het dorp aan de N13, richting Zuiden. Ik had op internet al gezien dat het een tamelijk groot complex was met hotel, restaurant, benzinstation, winkel én een moskee! Hopelijk dat mijn kamer daar niet te dichtbij gelegen is. Echter, geen zorgen: er blijken officiële- en onofficiële moskeeën te zijn. Vanaf die eerste soort wordt opgeroepen tot het gebed, die andere is om je even te kunnen bezinnen zonder dat dat van de daken wordt geschreeuwd. Dat past bij dit complex waar, naar wat de volgende dag blijkt, vooral bussen met (lokale) toeristen aanleggen. De moslims kunnen zich dan eventueel even terugtrekken in deze kleine moskee, nadat ze natuurlijk eerst in het belendende lokaal hun voeten hebben gewassen.

Sleutel opgehaald, koffer in de kamer gezet en mij verbaasd over de open toegankelijkheid van het hotel gedeelte. Majid legt mij uit dat moslims niet stelen, zeker niet in kleine dorpen. Geheel gerustgesteld gaan we eten in het dorp. De temperatuur is nog heel geschikt om zowel binnen als buiten te eten; de keukens staan met een open zijde aan de straat zodat potentiële klanten vooral daar hun menu bespreken. Geslachte en in plastic verpakte geiten hangen ervoor, wat het geheel een kleurrijke en levendige atmosfeer geeft. Na een simpele kefte-maaltijd (gehaktballetjes) brengt Majid me naar mijn kamer en vraagt mij of ik het bezwaarlijk vind als hij bij mij komt slapen? Nou, dáár zakt me de broek wel even van af! Ik stotter wat over .. desnoods en eventueel en hij ziet wel aan mij dat ik dat helemaal niet zie zitten. "Je vous laissez tranquille", en hij neemt afscheid mij nog beduusd achterlatend. Zes miljoen aan goederen en dan mij op de kamer willen slapen? Er staan wel drie dubbele bedden – je kunt eigenlijk je gat hier niet goed keren – maar toch; merkwaardig.

Op weg naar het meest afgelegen veld van 150 ha

Pauzeren voor een foto als bewijs voor PUM

Irrigatiepomp opstelling

Werkers wonen met gezin bij de velden

En, op tijd even schaften

Alles wat nodig is komt uit die achterbak

Dinsdag en woensdag 10 en 11 november. De volgende twee dagen gaan we naar het veld om de situatie ter plekke te bekijken. Majid had PUM in eerste instantie gevraagd om een expert ter ondersteuning van zijn appelteelt, maar vanwege vermeende zoute bodem werd hem aanbevolen om eerst een irrigatie expert om advies te vragen. Zo kwam ik in het vizier. Vóór mijn vertrek heb ik nog wel zowel PUM als Majid aangeraden lokale instituten in te schakelen om de vermeende problemen te bestuderen; echter, mijn bedenkingen werden weggewuifd, ik moest eerst maar eens gaan kijken. Ik kon, zo nodig, eerder terugreizen.

Majid had inmiddels al wel enige bodem- en watermonsters laten analyseren. Bij mijn aankomst heeft hij mij de analyseresultaten gegeven: alles keurig verricht volgens ISO-normen en in licentie van Franse onderzoekslaboratoria. Er zat alleen geen evaluatierapport bij, of heeft hij dat achtergehouden?

Zodra we van het asfalt gaan om bij zijn velden te komen, gaan ramen en dak dicht, de airco uit en reden we met een slakkengangetje over de stoffige verharde weg. Want, oh je, al dat stof moet niet in de wagen komen. Eén veld (van 100 ha) ligt op 5 km van de verharde weg; daar hebben we dan ook een uur over gereden. Hij gaat er ook wel eens te voet naar toe, vertelt hij me, en dan laat hij zich met een ‘petit-taxi’ later ophalen. Nu gaat dat volgens hem niet omdat taxi’s niet willen wachten, en je nooit weet hoe laat ze je komen ophalen. Wellicht.

We bezoeken vijf velden, samen goed 150 ha, op drie verschillende locaties. Totaal heeft hij zo’n 40 ha beplant met (op onderstam geënte) appelboompjes (2 m x 4 m). Rassen onder andere: Gala Royale, Golden Delicious, Stark Red, etc. Nu gemiddeld 3 jaar oud, dus nog geen vrucht. Heel wisselende stand, waarschijnlijk door ongelijke watergiften. De (druppel-)irrigatie-systemen zijn (te) goedkoop aangelegd en op veel plaatsen zijn geen druppelaars maar simpelweg gaten in de druppelleiding geprikt. Dan loopt het water eruit in plaats van te druppelen. Zoals hij ook constateert: “ce n’est pas de goute à goutte, mais de robinet”. Op één plaats kunnen we een veldmeting verrichten: het meten van de dag-gift voor een sectie van het veld. Daar blijkt – dus nog afgezien van die ‘doorgeprikte’ druppelaars – tweemaal de (door mij geschatte) benodigde hoeveelheid te worden gegeven. En daarbij te bedenken dat je regelmatig de benodigde meststoffen in het irrigatiewater meegeeft; die spoelen dan al weer aardig uit terwijl je ze toedient!

Per veld heeft hij wat vast personeel en seizoenwerkers. Dat vast personeel woont daar met gezin, dient voor de oppas, het personeelstoezicht en voor de incidentele werkzaamheden. Geen van allen hebben een opleiding, en de baas, Majid, scharrelt zijn informatie hoofdzakelijk uit internet bij elkaar en geeft dan orders, meestal per mobiel. Majid ziet zelf ook wel dat die management situatie niet goed is, maar wil geen geld aan technisch personeel uitgeven voordat hij ziet dat er geld uitkomt, zeker niet nu zijn kapitaal vastzit in zijn goederen. Maar ja, dan hebben zijn jonge boompjes, de basis, ondertussen al wel schade opgelopen.

Ik overleg ook met hem het aansluiten bij, of het zelf opzetten van een Telers’ Vereniging. Er is namelijk een ‘Coopérative Agricole Haut Moulouya’ die belangen en deskundigheid behartigt van een groep appelteelers (zo’n 5.000 ha) op 25 km afstand. Ik weet dat omdat PUM daar enige malen een appel-deskundige naar toe heeft gestuurd. Majid wil daar eigenlijk niet van horen, beklagt zich over concurrenten die toch nooit informatie delen en dat hijzelf eigenlijk een vereniging is (ja, ik heb het goed gehoord. Dus na God, het vaderland en de koning komt Majid).

Boompjes groeien in heel kalkrijke bodem

Hier wordt eventueel een plantgat gemaakt

Eén veld is veel te zout

Overgenomen plantage, waar Majid opnieuw gaat beginnen

Het wieden loopt achter op schema?

Chenopodium polyspermum. Ook het onkruid links

Dan de bodem en het water. Zoals gezegd zijn de analyseresultaten keurig aangeleverd; dus observatiekuilen hoeven niet gegraven te worden, ook de meegebrachte zoutmeter, pH-strookjes en kalkbepaler kunnen in de koffer blijven. Veldbezoek blijft natuurlijk wel nodig: je kijkt naar de structuur van de bodem, de diepte van het grondwater, het natuurlijk voorkomend gewas, de stand van het cultuurgewas, de gewassen bij de burens, de perceelsindeling, helling en golvingen van het terrein, etc. Ik denk dat ik het meeste nog steeds via mijn ruggenmerg waarneem, en even later zet ik die observaties in mijn dagrapport. Het gebied ligt in een tamelijk oude kalkformatie; de boompjes in zijn hoogste velden staan dan ook bijna letterlijk in de klak te groeien. De bodem is nogal zout, en met die opgeloste kalk kunnen de druppelaars verstopt raken. Eén veld, ongeveer 100 ha, is wel veel te zout en het grondwater waarmee geïrrigeerd wordt is zout én zwaar alkalisch (overmaat Natrium). In dit veld heeft hij al 30 ha boompjes aangeplant, 2 en 3 jaar oude boompjes. Ik kan alleen maar aanbevelen om daar andere gewassen te gaan telen, b.v.: Jojoba of Guayule. De gewaskeuze wordt beperkt door de (korte) periode van vorst. Majid werpt tegen dat toch 20% van de boompjes goed groeien, dus dat dat dan niet aan de bodem of de waterkwaliteit kan liggen; eerder aan een gebrek aan water. De boompjes vlakbij de waterverdeelpunten zijn inderdaad groter. Maar, die boompjes zijn in een plantgat gepoot en het effect van de zoute bodem er omheen en het alkalische water toont pas op den duur. Met name het alkalische water zal de bodem ondoorlatend maken. (Zo zijn al reeds een paar miljoen hectares op deze aarde gedegradeerd!).

Het veld staat vol met een onkruid (ja, dat wieden van hem is ook niet op schema) dat je zelfs op droge plekken in je hand kunt uitpersen tot een plasje heel zout water?! In de buurt wordt gezegd dat dit onkruid het zout juist aan de bodem afgeeft en dus eigenlijk de boosdoener zou zijn. Geestig genoeg lijkt Majid dit ook te geloven.

Bij nader onderzoek (ik heb daar nog een bevriende Wageningse ecooloog voor gemaild) blijkt dit onkruid (vermoedelijk *Chenopodium polyspermum*) familie te zijn van het trendy Quinoa. Dus waarom dat niet aangeplant op de resterende oppervlakte? Misschien dat ik het vervolg ooit nog te horen krijg.

De irrigatiesystemen van de verschillende velden zijn, zoals eerder gezegd, nog niet in orde. Te goedkoop materiaal, tweedehands pompen, gaatjes in plaats van druppelaars, etc. Je ziet natuurlijk vaker dat telers de kosten voor zich uitschuiven, omdat ze aan het gewas nog niets verdienen. Probleem is dan wel dat de jonge boompjes niet goed en gelijkmatig ontwikkelen. Hoe dan ook: hij is het wel met mij eens dat die systemen vervangen moeten worden, én dat er in Marokko voldoende bedrijven zijn die dat goed kunnen ontwerpen en aanleggen. Ik hoef deze keer dus niet te ontwerpen.

Misschien dat ik in dit opzicht nog kan kijken naar grootte en frequentie van individuele irrigatiegiften door het jaar.

's Avonds eten we in het stadje het gerecht Tajine, een Marokkaanse stoofpot van aardappelen, groente met kip of geitenvlees klaargemaakt in een keramische puntig toelopende pot op een houtskoolvuurtje. Zonder biertje.

Majid komt op mij over als een stadsnomade. Waar hij in Zaida overnacht blijft mij een raadsel. In ieder geval niet in mijn hotel, en als ik 's avonds zeg dat hij mij best alleen kan laten, zegt hij dat hij in Zaida niemand anders heeft dan mij! Hij heeft geregeld andere kleren aan, maar die komen allemaal uit de achterbak van zijn Mercedes.

Woensdagavond vertrekt mijn gastheer voor zaken naar elders in het land, en we spreken af voor vrijdag na het middaggebed.

Het grote veld met zoute bodem van een afstand

Afgeraden hierin af te dammen

Majid als appelteler

Op weg naar Errachidia

Er is altijd nog wel een appeltje in de koffer

Majid zegt wel vijf huizen te bezitten. In ieder geval twee voor zijn ex en huidige vrouw waar hij nauwelijks meer komt en een derde in zijn geboortestad Errachidia. In Beni-Mellal heeft hij een kantoor (en huis?).

Omdat er voorlopig geen reden is om in Zaida te blijven, stelt hij voor om voor het weekend naar Errachidia te gaan. Dat is zo'n 170 km verder naar het zuiden. Zijn ouders wonen daar. Ik vind alles goed; we zien wel.

Donderdag en vrijdag 12 en 13 november. Veldverslag gemaakt; internet research: bodem, zout, alternatieve gewassen, etc.; Wageningse ecooloog, PUM appel-expert en nog wat Wageningers via de mail om informatie gevraagd. De Wifi is nogal zwak; ik moet regelmatig naar buiten de gang op om weer een beetje fatsoenlijk signaal te krijgen.

Vrijdagmiddag 13 november. Precies op het afgesproken uur staat Majid voor het hotel en heb ik mijn koffer klaar om in zijn Mercedes te stappen. De reis verloopt voorspoedig over dezelfde N13.

Tegen donker komen we aan in Errachidia, een behoorlijk grote stad. In hartje centrum draaien we (met die grote Mercedes) een smal steegje in en stoppen op een piepklein binnenplaatsje. Hier wonen zijn ouders op de eerste verdieping.

Met zijn mobiel heeft hij zijn ouders reeds gemeld dat we eraan komen. Zijn vader staat bij de ingang van het steegje en verwijdert fietsen zodat zijn zoon naar binnen kan rijden; zijn moeder staat voor het huis. Majid laat zich nederig, met gebogen hoofd, door zijn vader kussen; met zijn moeder heeft hij een natuurlijker contact. Zijn moeder is een echte traditionele Marokkaanse met hoofddoek en lang gewaad. Trots word ik gewezen op twee kamers gelegen aan de binnenplaats. Het zijn studio's voor verhuur aan toeristen. Eén studio is verhuurd aan een zwarte dame, de andere studio is voor mij. We gaan eerst koffie drinken. Dat gaat niet met koekjes, maar met stokbrood die je doopt in een schoteltje met olijfolie en honing. Tot mijn genoegen zie ik dat Majids moeder het binnenste van het stokbrood eruit pulkt (en met een misprijzend gebaar terug op de schaal werpt, of stel ik mij dat alleen maar voor?); ik volg dankbaar haar voorbeeld. Ieder moment roept haar mobiel op tot gebed. Ik had dat eerst niet zo in de gaten; ik dacht dat de geluidsmachine van de nabijgelegen moskee in de war was. Zijn vader blijkt jonger dan ik (van '47) met een volle bos haar en gestoken in een colbertje.

Na de koffie mag ik me in mijn studio terugtrekken; Majid gaat ondertussen naar een receptie tot het avondeten.

Ik zit goed en wel even de dag te overdenken of er wordt indringend aan de deur geklopt. De moeder en twee jonge meiden staan aan de deur en ik wordt gesommeerd onmiddellijk de studio te verlaten; de meisjes zullen mijn bagage naar boven brengen?! Ik sta nog bedremmeld aan de deur terwijl de meisjes de koffers oppakken en moeders aan mij staat te trekken. Ze spreekt niet zo best Frans, het gesprek komt niet zo subtiel over, wat ik overigens wel begrijp. Blijkt dat de studio's door Majids' vader aan de broer van Majid zijn verhuurd, die ze op zijn beurt via Booking.com aan toeristen verhuurt. Als extra bijverdienste. Die broer woont elders in het land, dus de ouders moeten dan toch weer zorgen dat de studio's steeds schoon verhuurd kunnen worden. Blijkbaar is 'mijn' studio plots geboekt; in ieder geval zullen de huurders er zo aankomen en ik moet bewegen!

Ik naar de etage van de ouders, waar Majids moeder mij een kamer inleidt samen met mijn bagage en die jonge meiden. Daar zijn geen stoelen. Langs alle muren staan vaste banken (zonder leuning) met kussens

Mijn slaapplek voor de eerste nacht in de mooiste kamer van het huis

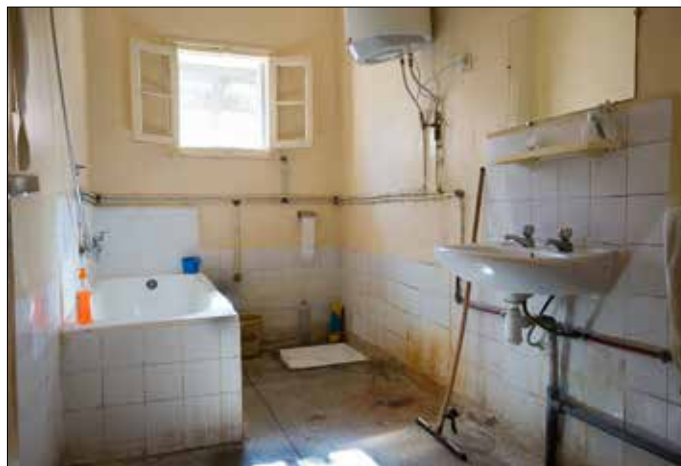
De keuken

Ik kan er niet uit, omdat ik geen sleutel heb om terug te komen

Ontbijt staat klaar op het terras

Badkamer met nieuwe boiler

Geheel heringerichte slaapkamer van Majid

tegen de muur en twee tafels op wielen (wat een goed idee) die je over het kamerbrede tapijt kunt verplaatsen. De meeste huizen zijn hier zo ingericht, merk ik. We gaan hier met z'n allen zitten met de bagage in ons midden – eeuwig jammer dat ik geen foto van dit tafereel heb gemaakt; ik ben te verbouwereerd – en de moeder en de meisjes geven aan dat dit een hele mooie kamer voor mij is. Ik reageer daar niet op en omdat de meisjes het best interessant vinden blijven ze met mij praten. Ze blijken ook weer huurders van de familie, maar dan op de tweede etage. Het ene meisje zit in het leger (?) en spreekt niet best Frans, de andere studeert boekhouden en praat aan een stuk, naar wat blijkt tegelijk met mij én met haar vader via haar mobiel. Daarnaast wordt ze de hele tijd ‘gepingd’ en beantwoordt ze die berichtjes. Voor ouders met opgroeiende kinderen waarschijnlijk doodnormaal, ik moet er even aan wennen. Stel je voor: beide meiden hebben dus een mobiel in de hand en de oordopjes in en praten en pingen voortdurend terwijl ze mij wel vriendelijk aankijken waardoor ik denk dat ze met mij communiceren. Alleen wanneer ze Frans spreken, is het dus tegen mij. Alles went.

Ondertussen zie ik mij helemaal niet in die kamer een aantal dagen verblijven: veel te veel huiselijke inloop en geluiden; de bank te smal en te bol om op te slapen. En hoe moet ik 's nachts naar het toilet? Ik geef aan dat ik Majid ga inlichten over mijn situatie, wat enig onbegrip bij moeder en meiden oplevert: “Hoezo? Dit is toch een prachtige kamer!” Ik geef aan niet met hen in discussie te willen gaan en bel Majid, die mijn verhaal moeilijk kan begrijpen: “Ik heb je toch net in die studio geplaatst?!” “Klopt, maar nu zit ik toch in kamertje bij je moeder!” Hij; “Ik bel je zo terug” Hij belt zijn moeder, die naast me zit en er ontstaat een behoorlijk gekrakeel. Daarna belt hij mij weer – ik zit nog steeds naast haar – “Ik kom er onmiddellijk aan”. Nou, dat duurt dan nog wel even. Bij aankomst beneden weer het nodige gekrakeel: ze hadden de studio voor mij moeten boeken, dan was er geen risico van uitzetting geweest. Maar dat zou Nederlandse planning zijn geweest, denk ik.

Na het eten wij naar het huis van Majid. Zijn moeder is beledigd en voegt mij op de trap naar buiten nog toe: “Mijn huis is dus niet goed genoeg voor je”. Ik mompel wat terug en weg zijn we.

Een behoorlijk groot huis, type bungalow op, zeg, 1.000 m2 grond. Waarschijnlijk eerder wel bewoond – twee kamers hebben airco en de opkamer is gedeeltelijk ingericht. Verder is het huis leeg; geen warm water, boiler kapot. Het huis is nu vooral een verhandelbaar bezit; Majid wil op termijn daar een appartementencomplex neerzetten. Die ene grote opkamer met weer allemaal banken langs de kant en natuurlijk tapijten op de vloer. In het midden ligt een opengeslagen slaapzak op dunne matrasjes met daarop één deken pal onder de airco: zijn slaapplek van een maandje terug toen het nog heet was. De aangesnelde bediende ruimt dat provisorische bed op en één bank-unit wordt vrij gemaakt van kussens voor mij om op te slapen. Eén deken onder en één deken voor toe en niet van dat smalle bankje vallen. Overigens slaapt hier iedereen blijkbaar alleen onder een (gestikte) deken; ik heb nog geen lakens gezien. Die dekens, ook in het hotel worden niet ieder moment gewassen. Hier is de moskee wel vlakbij; het is een officiële. Went vast wel.

Zaterdag 14 november, door mij geclaimde rustdag. De bediende heeft gezorgd voor een ontbijt op het terras, waar Majid steeds zorgt om uit de zon te blijven en ik om er juist een beetje in te zitten. Met als gevolg dat we een tafel- en stoelendans uitvoeren over het terrein. Heb inderdaad niet gewerkt en ben begonnen aan het boek van Salomon Kroonenberg: De Binnenplaats van Babel, Het Raadsel van de Spraakverwarring. Erg interessant. Majid maakt van de nood een deugd en is alvast begonnen zijn huis enigermate geschikt te maken voor bewoning. Heeft een installateur gecharterd om de boiler te vervangen; een bed voor zichzelf in elkaar gezet (ik heb nog geholpen om de lattenbodemp in elkaar te zetten); een

Mijn (inpandige) slaapkamer

Achter het huis de bediendenvertrekken

Foto's maken in het huis van de ouders is taboe. Hier een 'gestolen' Majid die de thee inschenkt

Bediende met zijn jongste kind

Maïs oogst op "Vaders landje" met olijfbomen op de achtergrond

slaapkamer voor mij ingericht en het huis schoon gemaakt. Alles met zijn bediende, die met vrouw en kind achter het huis woont.

Voor **zondag 15 november** afgesproken dat ik mijn commentaar zal geven op de analyseresultaten en het veldbezoek en tegelijk een oordeel over zijn appelprojecten. Eerst nog even dat commentaar zelf doorgelezen en wat geordend. Majid luistert goed en maakt aantekeningen. Ook mijn hints over waar in Marokko advies te kunnen krijgen, neemt hij serieus. Hoewel ik irrigatiedeskundige ben en hier voornamelijk over de bodem- en waterkwaliteit moet oordelen, ga ik toch het meeste in op de bedrijfsvoering. Hoe wil hij nou 150 ha fruitbomen verzorgen zonder bedrijfsleider en zonder technisch onderlegd personeel? Ook voor de bemesting dient hij m.i. een 'lijntje' te hebben met een lab om met enige regelmaat de bodem en de bladeren te laten analyseren voor bemestingsadvies (in het irrigatiewater en voor de bladbemesting). En je aansluiten bij een Telersvereniging; of die zelf oprichten.

's Middags uitgebreid gegeten bij zijn ouders. Dat is meestal een stoofpot met aardappelen, groente met kip of geitenvlees. Net als de bekende Tajine, maar dan gewoon op een schaal in het midden van de tafel. Dat wordt met stukjes stokbrood in de hand uit de schaal gehaald. Beter wel kleine stukjes brood nemen, want je mag met een reeds afgekloven stukje niet meer terug in de schaal. Ja, ik ben tweemaal gecorrigeerd door Majid. Hij tikte de eerste keer op mijn hand en zei dat hij dat kon doen want ik was als een broer voor hem. Fruit na. Er wordt flink wat fruit gegeten: appels, granaatappels, sinaasappels en dadels. Ook bij het ontbijt overigens.

Verder die dag een begin gemaakt met mijn verslag, en 's avonds mij verontschuldigd voor het souper bij zijn ouders.

Maandag 16 november. Bijtijds op en aan het werk. Ik maak mijn verslag eerst in het Engels en pas wanneer het helemaal af is, zet ik dat om naar het Frans met behulp van Google Translate. In het Frans kan ik mij niet op de inhoud concentreren omdat ik dan te veel naar woorden moet zoeken én omdat je dan steeds met je toetsenbord in de slag moet om al die benodigde accenten te plaatsen. In Mali heb ik ook op deze wijze mijn rapport gemaakt; ik hoop dat dus weer zo te kunnen doen. Het blijft een gok, want Google maakt er ook wel eens een potje van.

Majid komt rond half tien uit zijn bed. Heeft tot drie 's nachts gewerkt, zegt hij. Dat werken van Majid is speciaal en bestaat er voornamelijk uit dat hij met zijn iPhone in de weer is. Ik heb nog geen aantekenboek of iets dergelijks gezien. Hij zoekt van alles op internet en geeft instructies door. Waarschijnlijk via berichtjes, 's nachts kan hij toch niet bellen? Hij is vooral een handelaar; die appels zijn er ook voor de handel. En, zijn handelen is intuïtief gestuurd. Zo kun je dus ook 30 ha appelbomen aanplanten op zoute bodem.

Majid eet steeds bij zijn ouders; ik wil het tot één maaltijd per dag beperken. Tijdens de maaltijden praten vooral Majid en zijn moeder; er wordt veel gelachen. Ook is Majid veel aan zijn iPhone, wat mij de gelegenheid geeft om mijn mail te bekijken of de NRC binnen te halen. In het huis van Majid is namelijk geen internetconnectie. In die maaltijden gaat steeds behoorlijk wat tijd zitten en je weet nooit wat Majid daarvoor en daarna met mij nog gaat doen. Bekenden opzoeken, nog een afspraak regelen of een ritje door de stad? Maar, begrijpen dat ik niet steeds meekom, doen zijn ouders niet.

Terugweg vanaf 'Vaders landje'

Na gedane arbeid even Kroonenberg lezen

Bijeenkomst van dorpsoudsten

.... die allemaal een olijvenschudapparaat willen kopen

Ma wil niet op de foto; pa laat zich, voor zijn gezondheid, door zijn bijen steken

Ondertussen doet de zoon zijn ochtendgebed

's Middags gaan we met z'n ouders – ook tot Majids verrassing – eten op “vaders landje”. Op dat landje wordt nu geogst. Ik kan het niet goed overzien, maar zijn vader heeft even buiten de stad één of een paar hectare met olijfbomen en wat maïsveldjes. Nu wordt er maïs geogst en het personeel krijgt dan te eten. Eerst eten wij de mannen, daarna de vrouwen van het huis en dan de dagloners. Majid vindt zijn vaders bedrijfsvoering maar gebrekkig: de olijven hadden al geogst moeten worden, zegt hij. “Kijk hoeveel oogst nu hier op de grond verloren ligt te gaan”.

's Avonds is mijn rapport af. Echter, in het Engels en nog zonder de bijlagen. Nu mag ik weer wat lezen. Morgen een uitje met Majid; het is dan Nationale Bevrijdingsdag! Inmiddels blij ik enorme kloven in mijn voeten te hebben. Door het droge klimaat en het lopen op slippers zijn mijn hielen uitgedroogd en gerimpeld met een aantal diepe kloven. Nu, tot bloedens toe. Als daar maar geen infectie van komt. Met Majid in de auto naar de Pharmacie, 100 meter verderop, voor een tube Vaseline, die ik niet zelf mag betalen.

Dinsdag 17 november. Majid had zich zelf blijkbaar ook verheugd op het uitje. Hij kon het gisteren niet voor zich houden, zei hij. “Morgen gaan we naar zo'n mooie plek. Je zult zien”. Ik nog vissen of we soms de palmbomenroute (meer naar het zuiden) gingen doen? “Nee, dit is nog veel mooier”. OK. Alleen, hij komt pas om kwart voor tien tot leven. Meteen nadat hij mij begroet heeft, herinnert hij zich dat hij een afspraak heeft om tien uur. Op de nationale feestdag? Ja: “On ne peut pas laisser les gents attendre”. Ik heb speciaal op hem gewacht met ontbijt, maar nu moeten we hals-over-kop weg. In de auto belt zijn moeder met de vraag waar wij blijven voor het ontbijt en ze is laaiend als ze hoort dat we op weg zijn naar die bijeenkomst. Waar we naar toegaan, wat we gaan doen en wat ik er dan mee te maken heb, blijft mij voorlopig duister; wel kan ik zien dat we de kant op rijden van “vaders landje”. Het blijkt een bijeenkomst in een bovenhuis van mannen van middelbare leeftijd met thee en apennotjes en wat cake. Ik moet natuurlijk mee om met mij te tonen hoe belangrijke hij is – naast de pose om steeds zijn sleutelbos met Mercedes-hanger en telefoon demonstratief op tafel te leggen. Er wordt ten minste 20 minuten gepraat, thee gedronken en met formulieren gezwaaid die getekend moeten worden. Ik begrijp nog steeds niet waar het om gaat en vermoed iets van grondaankoop. Dan gaat hij weg, ik wil mee; maar nee, moet blijven zitten ... en dan komt hij terug met een grote doos (uit de achterbak van zijn auto). Die grote doos wordt omstandig open gemaakt en daar komen twee olijvenschudapparaten uit. Een soort lange heggenschaar die je aan een tak van een olijfboom klemt; het bijbehorende motortje zorgt voor trillingen aan de boom, waardoor de olijven eraf vallen. Dus op de nationale feestdag moet er nog gedeald worden?! Op mijn vraag waarom die lui dat machientje niet gewoon in de winkel kopen, antwoordt hij dat de mannen als groep zo een behoorlijk voordeel krijgen. Hij rommelt dus met van alles. Na afscheid van de mannengroep rijden we door naar “vaders landje”. Majid: “Het ontbijt is ons achterna gereisd!” Dus, zo rond elf uur zitten wij aan het ontbijt. Als ik een foto wil maken van dit toch wel aparte tafereel, wil moeders onder geen beding op de foto. Om twaalf uur begint nu ons eigenlijke uitje; ik ben benieuwd.

We rijden een dertigtal kilometers; sukkelen met de auto door een grote jonge palmplantage, bezoeken een verlaten vakantieoord aan een oase en drinken koffie in het restaurant van een oud klasgenoot van Majid aan een panoramisch uitzicht en dat was het dan. Overigens voor mij best unieke beelden. Hoe dan ook: om drie uur 's middags zijn we weer op “vaders landje” nu voor het middagmaal. Niet dat hij dat dan aankondigt, we rijden gewoon terug en op een gegeven moment zie ik hem afslaan richting het landje. Omdat de zon te fel schijnt bij de schuur, verplaatsen we tafel, stoelen en eten naar een plek onder de olij-

Vakantieoord aan de oase

Panorama in de diepte

Meer een slenk dan een oase

De huizen van boven gezien

Voorbereiding voor het Déjeuner sur l'herbe

Mijn avondmaalhoekje

ven. Echt, een uniek tafereel: een traditionele moeder met geknoopt hoofddoek die iedereen tevreden wil houden, pa die nooit iets zegt, de succesvolle zoon met zijn iPhone in de hand gelijmd en dan nog een buitenlander. Jammer dat ik daar geen foto's van kan maken. Een echte 'Déjeuner sur l'herbe' in Marokko. Ik krijg weer op mijn kop: dat ik mijn vingers niet aan het brood mag afvegen, maar ja servetten zijn er deze keer niet. Normaal scheuren we papier af van een keukenrol. En, het binnenste van 'pain complet' mag niet uitgeplukt worden. Onze verhouding begint wat eigenschappen van een echtpaar te krijgen. Zijn moeder straalt – met haar rechterhand op haar hart – bij ieder compliment dat ik haar maak.

's Avonds naar Pa en Ma om te eten: déjeuner (alle maaltijden na het ontbijt heten hier déjeuner) en vooral om te kunnen internetten. Mijn rapport in Google translate gemikt en de Franse versie op harde schijf mee 'naar huis'.

Woensdag 18 november. Hele dag besteed aan de correctie van het Frans. Voor een deel in een van de studio's bij Majids' ouders (waar ik weer uitgezet werd omdat die verhuurd werd). In de mij eerder toegevoegde kamer in het hoofdhuis verder gewerkt.

's Avonds belt Majid de lokale PUM-vertegenwoordiger, die op mijn aandringen een afspraak zal regelen met de voorzitter van de Telers' Vereniging in Boumia, 20 km van Zaida voor vrijdag.

Donderdag 19 november. Laatste correcties m.b.v. Google en bijlagen afgewerkt bij Majid zijn ouders. Op aandringen van Majid het document via internet verstuurd naar een print shop in de buurt (waarom niet op USB daar gebracht en rapport meegenomen?). Het uploaden duurt vreselijk lang en de shop zelf kan niet op internet komen. Tijdens het uploaden word ik weer van de ene naar de andere studio verplaatst – met opengeklapte laptop in de hand – vanwege aangekondigde gasten; het went. Uiteindelijk toch met USB-stick naar de print shop, die letterlijk 'om de hoek' blijkt te liggen. Rapport uit de printer, plastic koftje erom. Majid vraagt om een 'Opdracht' van de auteur; iedereen blij.

Eerder had ik Majid gevraagd om tijd te reserveren om mijn rapport te lezen en eventueel het Frans te verbeteren. Ja, zeker; dat zou hij met plezier doen. Nou, dat heb ik niet gemerkt. Hij neemt het rapport wel steeds overal mee, maar heeft het volgens mij alleen maar doorgebladerd. Ja, na mijn mondelinge bespreking heeft hij nog wel eens gevraagd of ik nog nieuwe inzichten had. Aangezien ik aangaf die niet te hebben, hoeft hij mijn rapport nu niet perse te lezen. Zit wat in. Zo werkt een handelaar.

Op het einde van de middag afscheid van zijn ouders genomen, want morgen rijden we na het ontbijt bij hem meteen naar Boumia om de Telers' Vereniging te bezoeken en daarna in Zaida te overnachten. Om de ochtend erop naar het vliegveld van Rabat te rijden (ruim 400km). Als we om half acht rijden, is dat goed te halen, zegt Majid. Ik was liever eerder in Rabat aangekomen, maar – inderdaad – het vliegveld ligt er buiten; je moet dus de stad in en later er weer uit.

Vrijdag 20 november. Goed geslapen, gedoucht en nu in afwachting van Majid en ons ontbijt neem ik een kopje thee in het zonnetje op ons terras. Nee hoor, geen ontbijt op het terras; eerst het huis uitruimen en dan naar zijn ouders voor het ontbijt. Ingeladen, cadeautje plus 'tip' voor het bedienend echtpaar en weg.

Aangekomen bij zijn ouders, zit zijn vader aan tafel zijn administratie bij te werken; het ontbijt is in de

Bergen met prachtige geometrische vormen

Midelt

Autopech na Moskeebezoek

Na nog de juiste V-snaar zien te vinden

Laatste afspraak in Zaida

Boompjes kwekerij te Boumia. Majid moet toch nog even bellen tussendoor.

hal gedekt. Majid gaat hier niet mee akkoord, grist de papieren van zijn vader van tafel en gebied dat wij daar zullen ontbijten. Zijn moeder brengt alles in orde en vader werkt tamelijk onverstoord door op de bank. Die bemoeit zich verder niet meer met het gezelschap in de kamer; het ontbijt vordert in plechtige stilte. (wie had het ook alweer over respect?)

Op weg naar Zaida / Boumia doorkruisen we een gedeelte van de Midden-Atlas: bergketens in NO-ZW richting. Omdat we nu overdag door dit gebied komen, kan ik het eindelijk goed bekijken. Het is overwegend een droog gebied omdat de wolken al eerder hun regens hebben achtergelaten. Misschien dat op een beperkt aantal plaatsen wat regenafhankelijke landbouw mogelijk is (dat is nu niet te zien), maar overwegend zie je alleen landbouwactiviteit langs rivieren, in oases en wanneer er toegang tot grondwater is. Het is daarmee een behoorlijk kaal landschap, dat geholpen door erosie regelmatig spectaculair te noemen is door zijn grillige bergvormen.

Halfweg naar Zaida vraagt Majid hoe ik zijn rijstijl beoordeel. Een mooie gelegenheid om te zeggen dat ik zijn telefonades niet zo op prijs stel. Misschien als gevolg van mijn 'klacht' zet hij even later zijn auto aan de kant want hij moet even 'een internet recherche' verrichten. Ik mag wel gaan fotograferen. Nou, het is daar – bij uitzondering – kaal en saai; er valt voor mij niets te fotograferen, een frisse neus halen kan altijd. Het rijdend telefoneren wordt er verder niet minder om; soms al slingerend. In Colombia heb ik tijdens een eerdere PUM-missie het portier van de auto al rijdend geopend en geroepen dat ik zou uitstappen als de chauffeur verder nog rijdend zou telefoneren. Hier is dit niet zo verstandig; wat moet ik hier in deze Arabische half woestijn in mijn eentje beginnen?

Om twaalf uur rijden we Midelt binnen (30 km onder Zaida), op tijd voor het vrijdagmiddaggebed in de Moskee. Ik moet zeggen: Majids planning is altijd goed; hij houdt zich voor mij ook altijd aan de afgesproken tijd. (Niet dat hij alles met mij afsprekt waar hij mij mee naartoe neemt.) Eerst nog even naar het Ministerie van Landbouw om formulieren af te geven voor de aanvraag van een subsidie voor het laten weghalen van stenen uit zijn noordelijke velden, en naar de kantoorboekhandel voor een paar enveloppes. De Moskee ligt achter een pompstation even buiten Midelt. Ik kan wachten op het terras van het aanpalende (voor de duur van het gebed gesloten) café. Auto's staan overal: alle pompen zijn geblokkeerd door geparkeerde auto's. Niet dat de straat uitgestorven is en velen komen te laat. Een jonge man komt naast mij zitten en vraagt of er een ander café verderop is. Alles in gebarentaal en een paar woorden. Hij is een graafmachine chauffeur uit Fez en is hier nog niet eerder geweest. Nadat ik heb duidelijk gemaakt dat de stad op zo'n 10 minuten lopen ligt, vertrekt hij blijmoedig daarheen. Je mag hier blijkbaar seculier zijn.

Je kunt niet altijd winnen in het leven: we staan nu met autopech in datzelfde pompstation. Na het starten van de motor wil het stuur niet bewegen: de elektrische besturing doet het niet. Majid is handig genoeg om snel in te zien (met manual in zijn hand) dat het aan de V-snaar van de dynamo moet liggen. Zo even was hij in Midelt bij de kantoorboekhandel en nu via dat contact kan hij redelijk snel een garagist regelen. Ik vrees dat een V-snaar van zo'n dure Mercedes wellicht niet eenvoudig te krijgen is, maar er blijken allerlei merkloze snaren in de handel te zijn. Wel moeten ze twee keer terug naar het magazijn voordat ze de goede snaar te pakken hebben. Drie uur later zijn wij weer op weg. Halen we Boumia nu nog wel voor donker?

Tegen donker komt Boumia in zicht. Boumia ligt zo'n 20 km ten westen van Zaida. We komen eerst door

De voorzitter van de Telers Vereniging van Boumia

Nog één keer ons maaltje uitzoeken

Jeugd buiten het restaurant

Cederbos wat hoger in het Atlasgebergte

Plaatsje op de terugweg

Oók nog even door Meknès

Zaida, waar Majid nog eerst een paar afspraken moet afwerken, dan door naar Boumia waar via de mobiel de voorzitter van de Telers' Vereniging op het marktplein ons staat op te wachten. Met een vriend, die Nederlands blijkt te spreken. Die is als gastarbeider indertijd naar Nederland gekomen, en woont nu een half jaar in Kerkrade en dan weer een half jaar in Boumia. Zijn drie kinderen hebben allemaal goede banen in Nederland; twee artsen en een advocaat! Nou, niet gedraald, naar het veld want het zicht wordt al minder. Dat veld blijkt toch nog een eind rijden, zeg 7 km, en we moeten uiteindelijk een onverharde weg op. Onze gids rijdt, met die vriend, in een bestelwagentje voorop waardoor Majid in het stof komt. Nou, dat is weer tegen het zere been. Eerst gaat hij een tijdje stil staan, dan kruipend rijden, hij wil bellen opdat zij ons in hun wagen nemen, besluit dan dat toch niet te doen en accepteert de situatie onder groot beklag dat zij geen respect hebben voor hem, zijn auto en wat niet al.

Uiteindelijk komt aan alles een eind en zo ook aan dit ritje over de onverharde weg. We staan aan de rand van een appelboompjeskwekerij. Allemaal keurig in het gelid op een winderige helling, boompjes die vanuit Nederland zijn geïmporteerd. Daarna nog een veld met appelboompjes bezocht die daar worden gekweekt volgens de Nederlandse methode: 1 m x 3,5 m én de takken gebogen om het uitschieten te bevorderen. Of wij nog meegaan voor thee? Nou, nee. Majid vindt het allemaal maar niks, aan zijn lichaamstaal af te lezen; hij lost de problemen zelf wel op. Ik heb ook niet zo'n interesse; nog inchecken, eten, koffer herschikken en morgen moeten we vroeg op.

Zaterdag 21 november. Alweer is Majid prompt op tijd. Om half acht vertrekken we in het half donker; ontbijten doen we wel ergens onderweg. Het landschap is echt indrukwekkend; te groot en te kaal voor foto's. Regelmatig fantastisch geometrische gevormde bergen. Bij sneeuw 's winters worden de hogere delen van de weg afgesloten. Het slipgevaar wordt dan te groot, want er wordt niet met zout gestrooid. Ik zie wel hopen zand die dan gebruikt kunnen worden. We rijden ook door een cederbos, prachtig.

Ik zeg rijden, en zo ervaar ik het ook, maar Majid weet de afstand van ruim 400 km op een tweebaansweg in drie en een half uur af te leggen. Inclusief een uitgebreid ontbijt en het afhalen van een kennis van het station in het centrum van Meknès. Precies twee uur vóór het geplande vertrek van mijn vliegtuig sta ik in de hal van het Int. Airport Rabat. Bij het opstijgen krijg ik hevige pijnscheuten in mijn linkeroot; de pijn trekt door tot onder in mijn kaak. De afspraak met de tandarts staat gelukkig al gepland voor maandag 9:00 uur.

